

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Паравійчук А. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа // Народна творчість та етнографія (далі - НТЕ). К., 1984.-№ 1.-С. 85; 2. Лепша І. Українські вернісажі Розвадовського // Наука і суспільство. К., 1988.-№ 8.-С. 48-52; 3. Климчук О. Час цвітіння // Україна. К., 1989.-№ 8.-С. 12-13; 4. Ерн О. І біднішим світ став // Радянське Поділля. Хм., 1991.-19 червня.-С. 3; 5. Студенець Н. Народний розпис у виданнях Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи // НТЕ. К., 1997.-№ 2.-С. 118-119; 6. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХО). - Ф. 63.-Оп. 1.-Спр. 1.-Арк. 77; 7. ДАХО. - Ф. 63.-Оп. 1.-Спр. 2.-Арк. 167; 8. ДАХО. - Ф. 63.-Оп. 1.-Спр. 5.-Арк. 21; 9. ДАХО. - Ф. 63.-Оп. 1.-Спр. 6.-Арк. 21.

О.М. Галамай

УКРАЇНСЬКЕ ОБНОВЛЕНСТВО НА ПОДІЛЛІ

Зняття ідеологічних заборон наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. спричинило поживлення інтересу істориків до проблем державно-церковних взаємин 20-х рр. ХХ ст. Тривалий час вони розглядалися дослідниками переважно з класових та упереджених позицій, де влада виступала виразником інтересів народу. Проблеми втручання влади у справи церкви, зокрема створення численних угруповань з метою її розкладу, а відповідно послаблення, були позбавлені уваги дослідників. Тому вивчення ролі різних угруповань в Україні, заповнення існуючих фактологічних прогалин та об'єктивний аналіз спектру проблем, в тому числі і регіональних, надасть можливість з'ясувати особливості історії релігійного процесу.

Питаннями політики радянської держави щодо церкви та шляхами її реалізації дослідники почали активно займатись впродовж останнього десятиріччя. Серед них значне місце посідають роботи О.В. Пашенка: “Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст.” та “Православ'я в новітній історії України”¹. Вони характеризують як загальноукраїнські релігійні процеси, так і окремі моменти з церковного життя Полтавщини. Події релігійного життя України 20-х рр. ХХ ст. висвітлені також у монографії П. Слободянюка “Українська церква: історія руїни та відродження”². Відомості про вплив влади на релігійну ситуацію у 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі можна почерпнути з праці прихильника конфесійної концепції А. Зінченка “Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.”³

Однак зазначені праці висвітлюють лише окремі сторінки релігійного життя. Залишається ще багато недосліджених аспектів релігійної історії, одним з яких є питання організації обновленських рухів в УАПЦ. На Поділлі ця робота пов'язана з діяльністю Братства “Церква Жива” та Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви (БОПУПАЦ). Останнє за ім'ям їх керівника о. Павла Погорілка отримало й іншу назву “погорілковщина”. У даному дослідженні автор намагається висвітлити окремі сторінки з біографії П. Погорілка, розкрити причини виникнення БОПУПАЦ та його роль у релігійному житті Поділля.

Процес вилучення церковних цінностей став основою довготривалої боротьби радянської влади з церквою. Тактика, вироблена органами влади в процесі організації та підтримки обновленської церкви, застосовувалась і в утворенні інших угруповань. Щоб внести розкол у православну церкву, протягом 20-х років ДПУ створило в Україні декілька паралельних релігійних формувань, серед них “Церква жива”, “Діяльно-Христова церква”, БОПУПАЦ (“погорілковщина”).⁴ Але якщо перші свою роботу проводили у різних губерніях, то БОПУПАЦ поширилася лише на Поділлі, багато у чому завдячуючи особистому авторитету тут П. Погорілка.

О. Павло Погорілко народився у 1869 р. у м. Чернівцях. Навчався у Київській та Немирівській гімназіях, у Київському університеті на історико-філологічному факультеті, у Київській духовній академії та політехнічному інституті. Викладав у різних навчальних закладах Поділля та Києва.⁵ Його особистий багаж складався з “візку книг” духовного змісту, написаних багатьма мовами, починаючи з древньо-єврейської та грецької.⁶ На 1 січня

1918 р. був директором гімназії у с. Жолоби Ямпільського повіту Подільської губернії. У час національного піднесення подільського духівництва пристав до автокефального руху, за що з листопада 1919 р. по серпень 1922 р. був “караний у духовному порядку” архієпископом Подільським Пименом “за те, що служив на слов’янській мові з українською вимовою”.⁷

Але вже на Соборі єпископів України у вересні 1922 р. П. Погорілко виступав проти соборної висвяти єпископів УАПЦ. Він був страшенно збентежений цим і, повернувшись до Вінниці, “у віршах і листах срамно на нашого брата громичав”, - зазначає митрополит УАПЦ В. Липківський.⁸ На цьому ж соборі, поданням архієпископа Подільського Пимена, Погорілкові було визначено бути єпископом Кам’янецьким. Проте внаслідок протесту духівництва та мирян, його хіротонія не відбулася.⁹ В. Липківський у своєму листі до єпископа Гайсинського М. Борецького від 13 березня 1923 р. зазначав: “Поки він йшов з нами, він був людиною дуже впливовою на Поділлі, багато священників і учителів, його учні по Жолобянській і Вінницькій школі. Його вчинки після Собору цілком одвернули від нього навіть його найближчих прихильників...”¹⁰

25 січня 1923 р. П. Погорілка було призначено вікарієм Липовеччини з метою “виявлення своєї фізіономії”. Уповноважений ВЦУ у Київській єпархії В. Белоліков характеризував його як “видатного українського діяча, колишнього члена Ради, який не захотів визнати самочинної єпархії липківців”.¹¹

Тоді ж у Вінницькому ДПУ відбулося зібрання з 10 осіб, в тому числі і представників Старої Крайової Церковної Ради УАПЦ, на якому о. Павла Погорілка було обрано на єпископа “Живої церкви” для Поділля. Йому були асигновані кошти¹², і він поїхав у Москву, де 28 січня 1923 р. прийняв хіротонію від єпископа Антоніна (Грановського).¹³ При своїй висвяті в єпископи Погорілко виголосив традиційну декларативну промову в Москві рідною українською мовою. Тією ж мовою відповідав йому голова ВЦУ митрополит Антонін. Хіротонія та літургія в Законосаському монастирі теж була здійснена українською. По поверненню на Поділля, за словами Патріаршого місцеблудителя Митрополита Петра Крутицького, “не визнаючи ніякої вищої влади над собою, будучи прихильником автокефальної церкви на Україні Погорілко розпочав утворення такої, ніким на те не уповноважений, всупереч усім церковним канонам”.¹⁴ З єпархій, що визнали Погорілка, утворилася самостійна єпархія “погорілковців”.¹⁵ Разом з тим Погорілко, будучи у м. Вінниці вже після висвяти у “живі” єпископи, уклав угоду з Пименом (на той час тихонівським єпископом) та Амвросієм, що вони його визнають за єпископа Подільського з тим, що його єпархія буде складатись з парафій, що він відіб’є від української церкви, але ні в якому разі не повинен приєднувати до себе слов’янських.¹⁶

На початковому етапі свого існування БОПУПАЦ мало значні успіхи. У листопаді 1923 р. у Подільській губернії налічувалося 83 погорілковських парафій, 1200 екзархальних, 215 липківських, 52 живоцерковних.¹⁷

Відверте занепокоєння в органів ДПУ викликала УАПЦ. Так, у доповіді за березень 1924 р. помічника начальника Подільського губвідділу ДПУ Іванова про автокефалію на Поділлі зазначалося: «УАПЦ зміцнюється».¹⁸ Синодальна церква на чолі з Всеукраїнським Синодом розглядалася Вінницьким єпископом УАПЦ І. Кротевичем як установа, створена не для об’єднання різних напрямків, а для подальшого розколу. Навіть віруючі активної тихонівської общини м. Вінниці об’єднувалися проти настоятеля собору Татомира та були готові перейти в собор Кротевича. Більш реакційний елемент цієї екзархальної общини, хоч і вів політику проти автокефалії, але безуспішно. Активними були прихильники УАПЦ в Гайсинській окрузі. “Група Борецького досить неблагонадійна, а тому застосовуються заходи з метою компроментування Борецького на предмет його видалення, завдяки чому буде можливість виявити фізіономію його прибічників і прихильників Липківського”.¹⁹ Загальний висновок відділ ДПУ зробив такий: УПАЦ на Поділлі готується до посиленої організаційної кампанії, яка полягала в об’єднанні під впливом одного єпископа.²⁰

Тому створення погорілковщини з українською вимовою та канонічною висвятою

.....
.....
єпископату, чим постійно докоряли прихильникам В. Липківського, було спрямоване, перш за все, для протистояння УАПЦ. Однак підтримки розкладу лише в середині автокефалії було замало. Як бачимо, разом з авторитетом липківців, міцні позиції продовжували зберігати тихонівці. Жива Церква на той час уже достатньо скомпроментувала себе та існувала завдяки підтримці органів влади. Головним завданням створеної БОПУПАЦ, як зазначав сам Погорілко, було відрізування від кожної течії того, що “сприйнятне з канонічного боку, і з боку культурних вимог народу, історичного моменту відродження української та нової соціальної будови його трудового життя”.²¹

Таким чином, створення БОПУПАЦ цілком вписувалось у взятий владою курс, спрямований на поглиблення розколу та одночасне послаблення на Поділлі як тихонівців, так і автокефалів.

Крім того, створення БОПУПАЦ мало на меті послабити опір прорежимній синодальній церкві. З нею одночасно вели боротьбу і прихильники Патріарха Тихона і прихильники УАПЦ. Зі створенням БОПУПАЦ парафії УАПЦ зосередили свою увагу на боротьбі з “погорілковцями”. Так, нерідко спостерігалися випадки, коли серед автокефалів та БОПУПАЦ біля церков відбувалися сутички віруючих на ґрунті захоплення церков. У таких місцях, у більшості випадків, переможцями ставали УАПЦ. Характерний випадок трапився у с. Малі Хутори біля м.Вінниці. Тут довгий час точилася гостра боротьба між УАПЦ та БОПУПАЦ за церкву, але коли сторони примирилися, виявилось, що прихильники БОПУПАЦ, які отримали можливість чергової служби у церкві, аби перешкодити автокефалістам, привласнили церковне майно.²²

Отже, крім основної причини – подальшого розколу віруючих Поділля за допомогою БОПУПАЦ — була й інша. Вона полягала в заохоченні загострення стосунків між погорілковцями, тихонівцями та липківцями, аби відволікти останніх від боротьби з об'новленцями, які дуже потерпали як від одних, так і від інших.

Однак, першопочаткові успіхи прихильників П. Погорілка були тимчасовими. На червень 1924 р. БОПУПАЦ у подільському православ'ї, на відміну від листопада, займала лише четверту сходику і об'єднувала лише 29 громад. Перше місце за кількістю релігійних громад займала екзархієстсько-слов'янська течія, що нараховувала 1013 громад. Друге – УПАЦ – 200 громад. Третє – об'новленська, до якої входили прихильники Живої Церкви і Всеукраїнського Синоду – 53 громади.²³

З метою відновлення авторитету БОПУПАЦ було вирішено провести губерньський з'їзд. Підготовча робота щодо його проведення здійснювалась спільно з органами ДПУ.²⁸ Губадмінвідділ своїм розпорядженням від 21 березня 1924 р. за № 1967 дав дозвіл на з'їзд та затвердив інструкцію щодо виборів.²⁴

З'їзд тривав 19 - 20 червня 1924 р. в с. Малі Хутори під Вінницею. Присутніми було першого дня – 97 делегатів, другого – 104. З них - 1 єпископ, 52 священника, 2 диякони, 4 д'яки, 45 мирян. Як зазначалося у доповіді про з'їзд, “мандати були не дуже то оформлені, так що мандатна комісія не могла підрахувати скільки парафій було на з'їзді присутніх та скільки було делегатів від районних та окружних об'єднань”. Крім того, більшість з них були представниками інших течій, передусім тихонівців, які “зібрались тут не для того, щоб закріпити організований Погорілком церковний союз, а навпаки з метою забалатувати Погорілка та провести Амвросія на єпископа Поділля”.²⁵

Щірі прихильники П. Погорілка, які зрозуміли, що вони у меншості, намагались привернути на свій бік членів громад інших течій. Тихонівці одверто вороже ставилися до таких пунктів статуту БОПУПАЦ як одружений єпископат та право священників на другий шлюб. Представники синодальної церкви небезуспішно вели переговори з окремими делегатами, після чого була винесена резолюція про прагнення до об'єднання з синодальною церквою.

Залучення до лав погорілковців відбувалося і за рахунок спекуляції у назві слова “Об'єднання”. З усіх промов було видно, що розлад в православній церкві для неї, а головню

.....
.....
для священників, дуже шкідливий. Протоієрей Гулевич зазначив, що звістка про об'єднання подібна до пасхального дзвону на селі. Священик Беневський вказував, що церковна розруха лягла важким тягарем у голови віруючих. Священик Прокопович зауважив, що віруючі, відправляючи його на з'їзд, доручили йому пильно придивитись до БОПУПАЦ. “Коли це справді об'єднання – то вони будуть задоволені, коли ж просто угруповання, то це їм нецікаво.”²⁶

Погорілко, розуміючи, що більшість на з'їзді ставиться до нього вороже, намагався довести, що він зовсім відійшов від Живої Церкви. Разом з тим він підбурював своїх прихильників до рішучих виступів в захист об'єднання. Це призвело до того, що частина організаторів звернулася до представника влади із заявою про незаконність з'їзду, бо більшість учасників не є членами БОПУПАЦ та з'їзд насправді представляє лише 40 парафій, а на Поділлі їх близько 400 (хоча ця цифра була перебільшеною).

У зв'язку з цим 20 червня 1924 р. з'їзд був закритий. Однак вже 23 червня 1924 р. таємна інструкція губадмінвідділу підкреслювала: “Центр пропонує підтримувати БОПУПАЦ там, де вже поширилася УАПЦ, бо це два ворожі табори, які один одного завзято поборюють.”²⁷ Така ситуація не лише загострювала стосунки між православними течіями Поділля. “Внаслідок цього в багатьох сім'ях і родинах, окремі члени котрих належать до різних релігійних громад можна спостерігати загострення сімейних стосунків з бійкою, лайкою, сваркою та ін.”²⁸

Підтримка Братського об'єднання органами влади дала певні результати. Так, в Гайсинській окрузі, яка була “автокефальною”, враховуючи “національний елемент”, 6 парафій відійшли до БОПУПАЦ.²⁹ Парафії Братського об'єднання виникали і в “тихонівських” округах, наприклад Проскурівській,³⁰ тим самим підтверджуючи тактику відрізування невдоволених від різних напрямків. У 1924 р. особливий успіх БОПУПАЦ мало у Муровано-Куриловецькому районі, коли після приїзду П. Погорілка до нього приєдналися майже всі священники з 15 парафій.³¹

Загострення стосунків та відкрита боротьба між течіями, у якій кожний розкривав все “закулісне” життя церкви, відштовхувало селянське населення. При цьому лише незначна частина відходила від церкви, а решта поповнювала ряди сектантських організацій.³² На це зверталася увага на розширеному пленумі Вінницького окружного парткому від 4-5 серпня 1924 р.³³

Хоча в цілому БОПУПАЦ протягом свого існування характеризувалася своєю нестабільністю та неорганізованістю, яка проявлялася у періодичній реорганізації та переходом священників з одного релігійного угруповання до іншого, вона виконувала роботу з послаблення автокефального руху на Поділлі. Так, характеризуючи автокефальну церкву у 1924 р., відділ культів вказував на повну анархію всередині цієї течії.³⁴

В. Липківський зазначав: “Повага, що нею користувався П. Погорілко на Поділлі, і те, що священникам явилася змога правити українською мовою, бути автокефальними, залишаючись “благодатними”, привабила до БУПУПАЦ багато парафій на Поділлі. БОПУПАЦ стало переходовим ступенем до УАПЦ: це запевне не входило в плани ДПУ, і воно позбавило Погорілка і його Церкву своєї опіки: БОПУПАЦ розпалося, а Погорілко подався до Полтави і там пристав до “Булдівщини”.”³⁵

Активна діяльність П. Погорілка на Поділлі як у світському, так і у духовному житті визначила територію поширення БОПУПАЦ. У звітах про кількість релігійних громад в Україні за вересень 1924 р.³⁶ та за січень 1925 р.³⁷, крім Подільської губернії, групи БОПУПАЦ не зустрічаються. Однак ця ж діяльність визначила пізніше й межі поширення іншого, створеного ДПУ угруповання, головною метою якого була боротьба проти тихонівців та липківців – Собору єпископів України (булдівщина). Оскільки учасником Собору був і П. Погорілко, своїх прихильників це церковне угруповання мало й на Поділлі.

Таким чином, головними причинами створення БОПУПАЦ було продовження поглиблення розколу церкви шляхом підтримки одних течій і придушення інших та

пов'язане з цим як зменшення релігійності подільського населення та його збайдужілість, так і відтік віруючих у сектанство. Відрізування парафій від невігідних владі течій головним чином вдарило по Українській автокефальній православній церкві Поділля. Крім того, авторитетність саме в цій губернії П. Погорілка визначила й межі поширення його групи. По-третє, органами влади витримувалась основна лінія щодо церкви.

Продовження теми даного дослідження може здійснюватись шляхом висвітлення питань діяльності інших угруповань на Поділлі та в інших регіонах, специфіку їх організації та ліквідації, роль в цих процесах особистостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пашенко О.В. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. – К., 1993.; Пашенко О.В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997.;
2. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни та відродження. - Хмельницький, 2000.;
3. Зінченко А. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. К., 1993.;
4. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни та відродження. - Хмельницький, 2000. – С. 145.;
5. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 5.;
6. Там само. - Ф. Р5257. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 58.;
7. Там само. - Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 5.;
8. Липківський В. Відродження церкви в Україні: 1917-1930. – Торонто, 1959. – С. 124.;
9. ДАВО. Ф. П-1. – оп. 1. – Спр. 199. - Арк. 5.;
10. ДАВО. - Ф. Р-3001. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 47.;
11. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні (далі – ЦДАВО України). - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 2189. - Арк. 215.;
12. ДАВО. - Ф. Р-3001. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк. 47.;
13. Там само. - Ф. Р-197. - Оп. 3. - Спр. 14. - Арк. 5.;
14. ЦДАВО. - Ф. 5. Оп. 1. - Спр. 2189. - Арк. 215.;
15. ДАВО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 199, арк. 5.;
16. Там само. - Ф. Р-3001. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк. 47.;
17. Там само. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 189, 190.;
18. Там само. - Спр. 495. - Арк. 25.;
19. Там само. - Арк. 28.;
20. ЦДАВО України. - Ф. 5, оп. 2, спр. 194, арк. 57.;
21. ДАВО. Ф. П-1. – оп. 1. – спр. 495. – арк. 26.;
22. Там само. - Спр. 492. - Арк. 12.;
23. Там само. - Спр. 495. - Арк. 29.;
24. ЦДАВО. - Ф. 5. - Оп. 2. - Спр. 194. - Арк. 25⁸.;
25. Там само. - Арк. 25⁵.;
26. ЦДАВО України. - Ф. 5. - Оп. 2. - Спр. 194. - Арк. 25⁶.;
27. ДАВО. - Ф. Р-197. - Оп. 8. - Спр. 6. - Арк. 76.;
28. Там само. - Оп. 5. - Спр. 32. - Арк. 5 зв.;
29. Там само. - Ф. Р-836 - Оп. 1. - Спр. 192. - Арк. 16.;
30. Там само. - Ф. Р-197. - Оп. 5. - Спр. 34. - Арк. 202.;
31. Там само. - Арк. 232.;
32. Там само. - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 401. - Арк. 2.;
33. Там само. - Ф. П-29. - Оп. 1. - Спр. 67. - Арк. 27.;
34. Там само. - Ф. П-31. - Оп. 1. - Спр. 135. - Арк. 138.;
35. Зінченко А. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. - К., 1993. - С. 168.;
36. ДАВО. - Ф. Р-197. - Оп. 3. - Спр. 3. - Арк. 153-154.;
37. Там само. – Арк. 155-156.